

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕФАНА ЗИЗАНІЯ

***Анотація.** У статті висвітлюється життєвий шлях, культурно-освітня діяльність українського письменника-полеміста, видатного слов'янського гуманіста, просвітителя, педагога, одного з організаторів Львівської братської школи Стефана Зизанія (бл.1570 р. – бл. 1605 – 1610).*

***Ключові слова:** Стефан Зизаній, просвітитель, педагог.*

Стефан Іванович народився близько 1570 року в сім'ї Куколя (Зизаній – грецький переклад слова “кукіль”) на Галичині. Брат Лаврентій називався ще Тустановським, що було підставою для припущень, що вони народилися в с.Тустановичі (нині південно-східна частина міста Дрогобича) в сім'ї міщанина чи мельника або містечку Тустань (зараз село Галицького району Івано-Франківської області) і походили з простого роду. Інші дослідники вважають, що брати Зизанії походили з Потелича (нині село Нестерівського району Львівської області) і були синами потелицького міщанина Івана Куколя, вихідця з Рогатина.

Немає відомостей про те, яку освіту і де здобув Стефан Зизаній, а також чим він займався до 1586 р. М.Грушевський вважає Стефана Зизанія інтелектуальним лідером львівського братського руху в найбільш цікавий момент його історії – коли братство сміливо виступало за свої права у церковних, релігійних, культурних справах. Відомо, що коли Львівське братство в 1586 році приступило до організації своєї школи, то її ведення було доручено приїжджому грекові Арсенію із Еласона, а з серед своїх – дидакалу Стефанові, який саме у зв'язку з цією подією вперше згадується. Зрозуміло, що цей Стефан мусив мати репутацію освіченої, вченої і в культурних справах досвідченої людини, бо поруч з Арсенієм, який погано володів слов'янською мовою і зовсім не був обізнаний з місцевими обставинами, саме Стефан фактично мав бути організатором і керівником школи [3, 165].

Після від'їзду Арсенія Еласонського зі Львова Стефан Зизаній з 1588 по 1592 р. був ректором Львівської братської школи.

На початку 1591 року Стефан разом з Кирилом Ставровецьким одержав від митрополита Михайла Рогози (під час його перебування у Львові і братській школі) дозвіл на проповідування в церквах, що дало йому змогу з більшим авторитетом виступати в усякого роду справах, які хвилювали тоді громадянство. Як відомо, це був період гострої боротьби братства зі львовським єпископом Гедеоном Балабаном за права контролю в церковних справах. (Львівський єпископ 80–90-х рр. XVI ст. Гедеон Балабан розглядав єпархію як успадковане володіння, оскільки був сином львівського ж єпископа Арсенія Балабана. Впливове львівське братство, обурене поведінкою Гедеона, його презирливим ставленням до львівських міщан, плазуванням перед польськими панами та єзуїтами (він добивався звання польського сенатора), отримало під час проїзду через Львів антиохійського патріарха Іоакима привілей: право наглядати за духовенством, у тому числі й за єпископом, та виявляти порушників церковних законів. Балабан не визнавав ніяких привілеїв братства, посиляючись на те, що львівська єпархія підпорядкована константинопольському патріарху, а не антиохійському. Між братством та єпископом розгорілася боротьба.

Константинопольський патріарх Єремія в 1588 р. підтвердив статут Львівського братства, вказавши на необхідність братської друкарні й училища: не бути іншому громадському училищу у Львові, крім училища братського, і тільки в ньому вчити дітей божественному й святому писанню, також слов'янській і грецькій мові [6, 31]. Ця постанова була підтверджена Брестським собором 1590 року. Гедеон Балабан, на противагу братській школі, організував іншу школу і заборонив своїй пастві віддавати дітей у братську школу під страхом відлучення від церкви.) Митрополит Рогоза підтримував братство проти Балабана і, даючи своє благословення на проповідування, він благославляв Стефана на боротьбу проти нього.

Загострення національно-релігійних протиріч у період підготовки унії, боротьба православної ієрархії проти Львівського братства негативно вплинули на діяльність Львівської братської школи. Справа навіть дійшла до фізичного насилля слуг Гедеона над братчиками й учнями Львівської братської школи. Учнів цієї школи били й силоміць затиювали у школу,

відкрити Гедеоном. З листа львівських братчиків константинопольському патріарху Єремії відомо, що утиски з боку єпископа Гедеона Балабана й католицького духовенства привели до того, що вчителі Львівської братської школи змушені були залишити школу й виїхати з міста. Михайло Грушевський вважає, що автором листів до патріарха був Стефан. У листі від 6 лютого 1592 р. він згадує про долю братських дидакалів, що Кирило (Ставровецький), Лаврентій (Зизаній) й інші відійшли до інших міст, Стефан же поки що у Львові.

1593 року на прохання Троїцького братства Стефан переїхав до Вільно, став проповідником у церкві Віленського братства та ректором братської школи.

У Вільно він розвинув надзвичайно широку і важливу для того моменту діяльність проповідника-агітатора, виступаючи на всяких зібраннях, “на ринку, на дорогах, в церквах”. У проповідях він викривав єпископа й самого митрополита Михайла Рогозу в уніатських намірах. Про силу й тон його проповідей свідчить лист митрополита Рогози 1595 року до Зизанія. Митрополит закидав йому, що будучи простим, шаліє проти своїх пастирів і топче їх накази, хоч не є духовником, сипле з амвона догани на всіх священників, від найвищих до найнижчих, що підбурює церкви, що роздвоїв народ, противиться митрополитові й навіть королеві, крім того, має зв’язки з протестантами.

За антикатолицьку та уніатську діяльність його почали переслідувати як світські, так і духовні владики. 30 вересня 1595 року уніатськи налаштований митрополит М. Рогоза (до єпархії якого належало Вільно) видав грамоту про відлучення Стефана Зизанія від церкви й заборону проповідувати за непокірність духовній владі. Через те, що Стефан Зизаній не зважав на жодні заклики митрополита, Рогоза на початку 1596 р. скликав церковний собор. Самого Зизанія на ньому не було. Зібрані знайшли в “Катехізисі” С. Зизанія, виданого у 1595 р., ересі і як еретика відлучили від церкви разом ще з двома братськими священниками – Василем і Герасимом.

Текст самого “Катехізису” до нас не дійшов. Як пише М. Грушевський, тому й невідомо, чи дійсно були в ньому якісь ересі, чи митрополит тільки знайшов у ньому привід для анафеми. Зрозуміло тільки, що він мав полемічний характер, звернений проти унії й спірних питань між грецькою і римською церквами.

Православний берестейський собор того ж 1596 р. реабілітував Стефана Зизанія, знявши обвинувачення у ересі, і переніс справу у русло дисципліни: чи мав право Зизаній виступати проти митрополита. До такого б рішення не прийшли, якби на ньому справді лежала репутація неправославності. І надалі С. Зизаній мав велику повагу у православних.

Польський король Сигізмунд III у спеціальній Окружній грамоті від 28 травня 1596 р. оголосив про вигнання Стефана Зизанія та його однодумців – віленських братських священників Василя та Герасима Накривала – із польської держави. Він суворо наказував жителям усіх міст та містечок під загрозою суворої відповідальності “не входити з ним та його однодумцями ні в які стосунки, в будинках своїх не прихищати, ніякої допомоги і захисту не давати”, а якщо буде можливість заарештувати їх і довести до відома короля [7, 74]. Грамоту наказувалося оголосити на всіх торгах, у містах і при костьолах.

Про подальшу долю Стефана Зизанія одноставної думки немає. Одні дослідники (Крालюк П.М., Дзюба О.М. та ін.) вважають, що його відлучають від церкви й королівська влада та єзуїти виганяють з Вільно; М. Грушевський, М. Возняк пишуть, що С. Зизаній перебував у Вільно і керував боротьбою проти унії до 1599 року: ставши монахом та прийнявши ім’я Сильвестра, Зизаній виконував обов’язки архімандрита Троїцького монастиря. Проте єзуїти та уніатський митрополит Потій викрили його й почали переслідувати й тут. Спочатку міщани захищали Стефана, але після погроз короля покарати місто трьома тисячами кіп литовських грошей, якщо Стефан Зизаній не буде видалений з міської церкви, змінили свої симпатії. Магістрат і міщани почали виживати його силою і С. Зизаній 1600 р. був змушений тікати з Вільно.

Є припущення, що він перебував у Валахії, на Запорізькій Січі, Молдавії. Як пише О.М. Дзюба, він був убитий у Яссах під час паломництва.

Не дивлячись на анафему, в православних колах Стефана Зизанія вважали православним письменником. З великою повагою згадує його З. Копистенський у “Палінодії...”, наголошуючи на його глибоких знаннях у грецькій та слов’янській мовах.

Крім “Катехізису”, у 1596 р. С. Зизаній видає свою другу працю – “Казанье св. Кирилла Патриархи Иерусалимского о антихристе и знаках его з расширением науки против ересей

разных”, надруковану двома мовами – польською та українською (простою літературною мовою того часу), й присвячену князю Острозькому.

З раціоналістичних позицій він критикує один із головних християнських догматів – тринітарне питання, стверджуючи, що Христос не є посередником між Богом і людиною. У творі він відкидає загробне життя, наголошує, що душа й тіло неподільно пов’язані одне з одним. У богословському плані він намагався вирішувати гострі соціально-політичні проблеми, висувуючи на передній план антитезу Христос – Антихрист. Убогому Христу протиставлявся багатий Антихрист, під яким мислитель розумів римського папу. У “Казані” С. Зизаній наголошував, що антихриста і його слуг можна розпізнати передусім за їх прагненням до світського панування, розкоші й багатства, за нехтуванням духовним. Так критикували римську церкву й більшість європейських реформаторів – Я. Гус, М. Лютер, Ж. Кальвін, антитринітарії. Фактично це був заклик до боротьби із соціальною нерівністю, несправедливістю, головним носієм якої, С. Зизаній вважав католицьку церкву.

Критикує він і православних владик – відступників від православної віри, що погодилися на унію. Відстоюючи права українського й білоруського населення Речі Посполитої на свою віру, Зизаній у той же час проповідував віротерпимість, свободу совісті, вимагав відокремлення церкви від держави.

Стефан Зизаній також пропагував найбільш прогресивні погляди того часу – він відстоював ідею множинності світів, яку в XVI ст. висунув Дж.Бруно. Оскільки існує багато планет, подібних Землі, відповідно стільки ж існує людських суспільств.

Для учнів шкіл Стефан Зизаній написав короткий катехізис, який був уміщений наприкінці букваря Лаврентія Зизанія “Наука ку читанию и разумению писма словенскаго” (1596 р.). У коротких питаннях і відповідях Стефан подав “Виклад православної віри”, виясняючи головні моменти православної догматики за допомогою розмови між “странным зловерным” і “православным благоверным”, що вказує водночас і на полемічне забарвлення книжечки, якій меті і служив його катехізис.

Література

1. Возняк М.С. Історія української літератури: У 2 кн. / Возняк М.С. – Львів: Світ, 1991. – Кн.1.
2. Грушевський М.С. Історія України – Руси: в 11 т., 12 кн. / Грушевський М.С. – Т. VI. – К.: Наукова думка, 1995.
3. Грушевський М.С. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / Грушевський М.С. – Т.5. Кн. 2. – К.: Либідь, 1995.
4. Дзюба Е.Н. Просвещение на Украине. II пол. XVI – I пол. XVII ст. / Дзюба Е.Н. – К., 1987.
5. Кралюк П.М. Специфика реформаційних рухів / П.М.Кралюк // Філософія відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – С.65 – 78.
6. Медынский Е.Н. Братские школы Украины и Белоруссии в XVII – XVIII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией. – М.: АПН РСФСР, 1954.
7. Митюрлов Б.Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI – XVII вв. / Митюрлов Б.Н. – К.: Рад. школа, 1968.
8. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв’язках з російською та білоруською. – К.: Наукова думка, 1980.
9. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах: навчальний посібник / Огородник І.В. – К.: Либідь, 1997.
10. Розвиток народної освіти та педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.). – К.: Рад.школа, 1991.

Аннотація. В статтє освещается жизнь, деятельность в области культуры, образования, просвещения украинского писателя-полемиста, известного славянского гуманиста, просветителя, педагога, одного из организаторов Львовской братской школы Стефана Зизания (ок.1570 – ок.1605 – 1610).

Ключевые слова: Стефан Зизаний, просветитель, педагог.

Annotation. The article investigates life pedagogical and cultural activity of the famous ukrainian Slavonic writer and polemist St. Zizaniya, who was one of the founders of Lviv Fraternal Scholl (ap.1570 – ap.1605 – 1610).

Key words: Stefan Zizaniya, enlighter, Pedagogu.